

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI TƏHSİL NAZİRLİYİ
SUMQAYIT DÖVLƏT UNİVERSİTETİ**

**ELMLƏRARASI İNTEQRASIYA: LİŇQVODİDAKTİK,
LİŇQVOKULTUROLOJİ VƏ PSİXOLİŇQVİSTİK ASPEKTLƏR
BEYNƏLXALQ ELMİ KONFRANSIN**

MATERİALLARI

19-20 dekabr 2019-cu il

**МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКИ
СУМГАИТСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ**

МАТЕРИАЛЫ

МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

**МЕЖНАУЧНАЯ ИНТЕГРАЦИЯ: ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКИЙ,
ЛИНГВОКУЛЬТУРОЛОГИЧЕСКИЙ И ПСИХОЛИНГВИСТИЧЕСКИЙ АСПЕКТЫ**

19-20 декабря 2019 год

**MINISTRY OF EDUCATION OF AZERBAIJAN REPUBLIC
SUMGAYIT STATE UNIVERSITY**

MATERIALS

OF INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

**INTERDISCIPLINARY INTEGRATION: LINGUODIDACTIC,
LINGUOCULTURAL AND PSYCHOLINGUISTIC ASPECTS**

19-20 December, 2019

Sumqayıt – 2019

TƏŞKİLAT KOMİTƏSİ
ОРГАНИЗАЦИОННЫЙ КОМИТЕТ
ORGANIZING COMMITTEE

SƏDR

Elxan Hüseynov

SDU-nun rektoru, professor

SƏDR MÜAVİNİ

Ramazan Məmmədov

SDU-nun Elm və innovasiyalar üzrə prorektoru, professor

ÜZVLƏR

Natiq Talıbov

SDU-nun Tədrisin təşkili və təlim texnologiyaları üzrə prorektoru, dosent

Qafar Atayev

SDU-nun Beynəlxalq əlaqələr üzrə prorektoru, dosent

Ramiz Hüseynov

SDU-nun Humanitar məsələlər üzrə prorektoru, dosent

Naib Hacıyev

SDU-nun İqtisadi məsələlər üzrə prorektoru

Sevinc Həmzəyeva

Filologiya fakültəsinin dekanı, dosent

Avtandil Məmmədov

SDU-nun Azərbaycan və xarici ölkələr ədəbiyyatı, professor

Nigar İsgəndərova

SDU-nun Xarici dillər kafedrasının müdiri, professor

Böyükxanım Eminli

SDU-nun Azərbaycan dili və onun tədrisi metodikası kafedrası, dosent

(məsul katib)

Aytəkin Məmmədova

SDU-nun Pedaqogika və psixologiya kafedrasının müdiri, dosent

Aslan Bayramov

SDU-nun Folklorşünaslıq elmi tədqiqat laboratoriyasının müdiri, professor

Sabir Xəlilov

SDU-nun Doktorantura və magistratura şöbəsinin müdiri, dosent

Samir Orucov

SDU-nun Elmi hissəsinin müdiri, dosent

Samirə Məmmədova

SDU-nun Beynəlxalq əməkdaşlıq şöbəsinin müdiri, t.f.d.

Alik Abdullayev

SDU-nun Linqvistik Mərkəzinin müdiri

PROQRAM KOMİTƏSİ
ПРОГРАММНЫЙ КОМИТЕТ
PROGRAM COMMITTEE

Ramazan Məmmədov

professor, Azərbaycan

Nigar İsgəndərova

professor, Azərbaycan

Aslan Bayramov

professor, Azərbaycan

İlhamə Hacıyeva

professor, Azərbaycan

İsmayıl Məmmədli

professor, Azərbaycan

Nəriman Seyidəliyev

dosent, Azərbaycan

Sevinc Məmmədova

dosent, Azərbaycan

Nuridə Novruzova

dosent, Azərbaycan

Haluk Şükrü Akalın

professor, Türkiyə

Necati Demir

professor, Türkiyə

Şolpan Jarkınbekova

professor, Qazaxıstan

Tatyana Xaççayeva

dosent, Rusiya

Sevinc Həmzəyeva

dosent, Azərbaycan

Avtandil Məmmədov

professor, Azərbaycan

Böyükxanım Eminli

dosent, Azərbaycan

ÇAĞDAŞ SIRP YAZARLARDA TÜRKÇE ALINTILAR

Djindjic M.

Belgrad Üniversitesi, Sırbistan

Anahtar kelimeler: *Türkçe alıntılar, sözcük, ölçünlü Sırpça, Türkçe, çağdaş roman*

Her dil devamlı bir değişim içindedir ve yeni sözcüklerin edinimi doğal bir süreç olmaktadır. Alıntı sözcükler, sözlükbilimci ve dilbilimcilerin 18. yüzyılda başlayan araştırmalarının konusu ve dil ilişkilerinde en çok araştırılmış alanı olmaktadır. Son yıllarda Sırpçadaki Türkçe alıntıları araştıran çalışmaların sayısı artmaktadır. Türkçe alıntılar, Sırpçada sayısı en çok olan yabancı kökenli sözcüklerdir ve bizim geçmişimiz ve bugünümüzün önemli parçası olmaktadır. Vuk S. Karadzic'in zamanından bu yana Türkçe alıntılara var olan bu merak, birçok araştırma, tartışma, yazı ve sözlük ile sonuçlandı.

Bu çalışma, son elli yıl Türkçe alıntılarının birçoğunun, Sırpçada artık aktif olarak kullanılmadığı gerçeğini göz önünde bulundurarak çağdaş ölçünlü Sırp dilinde Türkçe alıntılarının yeri incelemektedir. Aynı zaman Türkçe alıntılarının, yazın dilindeki ve Türkçe alıntılarının kullanımı azalan alanlardaki yerinin araştırılması önemli olmaktadır. Bir zamanlar yaklaşık 9000 Türkçe kökenli kelime (Škaljić 1989) bulduran çağdaş Sırp dilinde en yeni araştırmaya göre günümüzde üç bin Türkçe alıntının bulunması, geçmişteki kültür temaslarının yoğunluğunu gözler önüne sermektedir. Bu üç bin sözcüğün yaklaşık yarısı dilimizde aktif olarak kullanılıyor, bunlar Sırpçaya yerleşmiş ve tamamen kalmıştır (Đinđić 2013: 553).

Çağdaş yazarların edebi eserlerindeki materyal, günümüzdeki ölçünlü Sırpçada Türkçe alıntılarının yeri ve dağılımı hakkında bize önemli bilgi vermektedir.

Derlem, bu çalışmanın amaçlarına göre düzenlenmiş ve çağdaş Sırp dilindeki sözlükbilimin bu alanını ve onun statüsünü en iyi biçimde yansıtan yazarları ve eserlerini kapsamaktadır. Çalışmada, çağdaş Sırp yazarlarının, belli bir zamansal çerçeve içinde yazılan eserlerinde ortaya çıkan Türkçe alıntılar incelenmektedir. Derlemede son 20 yıl içinde yazılmış aşağıdaki romanlar yer almaktadır: Slobodan Selenić, *Timor mortis*, Vladimir Pištalo, *Milenijum u Beogradu (Belgrat'ta binyıl)*, Goran Petrović, *Sitničarnica kod srećne ruke*, Danilo Nikolić, *Vlasnici bivše sreće (Eski mutluluğun sahipleri)*, David Albahari, *Pijavice (Sülükler)* ve Svetlana Velmar-Janković, *Lagum (Lağım)*.

Analizin başında söz konusu romanlarda Türkçe alıntılarının istatistiksel sıklığı üzerinde durulmaktadır. Elde edilen materyale bakıldığında her romanın sayfa sayısı göz önünde bulundurularak romanların hepsinde yakın sayıda Türkçe alıntı bulunmaktadır. Romanın konusuna bağımsız olarak bu sayı, 200 sözcüğü aşmamaktadır. Karşılaştırmak için Meša Selimović'in *Derviş ve ölüm* romanının ilk bölümünde 260 Türkçe alıntı bulunmaktadır (Halilović 1980: 25). Bu romanın konusunun zamanına (17. Yüzyıl) ve Bosna'daki Türk yönetimi sırasında insanlararası ilişkileri anlatan konuya bakıldığında bu sayı hiç şaşırtıcı olmamaktadır.

Türkçe alıntılardan en çok yabancılığı hissedilmeyen sözcükler bulunmaktadır. Örneğin, *alva* (helva), *badem* (badem), *bakar* (bakır), *baklava* (baklava), *boza* (boza), *burek* (börek), *čarapa* (çorap), *čaršav* (çarşaf), *čekić* (çekiç), *česma* (çeşme), *čorba* (çorba), *dugme* (düğme), *džamija* (cami), *džep* (cep), *inat* (inat), *jastuk* (yastık), *jorgan* (yorgan), *kafa* (kahve), *kafana* (kahvehane), *kajmak* (kaymak), *kajsija* (kayısı), *kaldırma* (kaldırım), *kapija* (kapı), *kesa* (kese), *kreč* (kireç), *kusur* (küsür), *kutija* (kutu), *marama* (mahrama),

miraz (miras), *oklagija* (oklava), *peškir* (peşkir), *saksija* (saksı), *sanduk* (sandık), *sudžuk* (sucuk), *sunder* (sünger), *šečer* (şeker), *tapija* (tapu), *tavan* (tavan), *tulumba* (tulumba), *turpija* (turpu), *turšija* (turşu) vs. Bu alıntılar, Sırpçada artık alıntı olarak hissedilmemekte, ve birçoğu için Sırpça eşdeğer sözcük bile bulunmamaktadır. Bu Türkçe sözcüklerin, gelişmiş çokanlamlılığı ve türetim potansiyelinden dolayı Sırpçanın sözlüksel dizgesinde önemli yer almaktadır.

Bunların arasında üslupsal değeri olan ve belli zamana gönderme yapan eskimiş Türkçe alıntılar, çok daha az sayıda ortaya çıkmaktadır. Örneğin, *amalin* (hamal), *čivčija* (çiftçi), *dolama* (dolama), *džada* (cadde), *kalpak* (kalpak), *kiridžija* (kiracı), *sakadžija* (saka), *sokak* (sokak), *šeftelija* (şeftali), *širit* (şerit), *tefter* (defter) vs. Kullanım ölçütüne göre bu alıntılar, eskimiş, arkaizm, yerel sözcükler gibi pasif söz varlığına girmektedir.

Türkçe alıntılarının kullanım sıklığı, romanın konusuna ve konunun zamanına da bağlı olmaktadır. Yazar üslupsal nedenlerden dolayı eşdeğerli sözcükler arasında seçim yapmaktadır (yerel sözcük ile alıntı arasında). Birçok durumda okura bıraktığı etkisinden dolayı yabancı kökenli sözcük tercih edilmektedir. Çünkü, bu sözcük seyrek olarak kullanıldığı için sıkça kullanılan yerli sözcüklerden daha fazla dikkat çekmektedir. Öte yandan, alıntı ne kadar dile adapte olmuşsa üslupsal değeri o kadar düşük olmaktadır.

Böylece, örneğin, yazar Goran Petrović *Sitničarnica kod srećne ruke* eserinde Balkan savaşları dönemindeki Belgrat sokaklarının havasını çok canlı bir şekilde betimlemektedir:

Kretao se (jedan mladić) kroz ... metež ... kalpaka sa belim perima, ... širita ... čakšira ... aša bilava visokih čizama u uzengijama (Petrović 2001: 125). *Uzmicale su ... mehandžije, ... abadžijske kalfje ... berberski šegrti, jedva pismene kiridžije i sakadžije* (Petrović 2001: 128).

(Bir delikanlı) beyaz tüylü kalpak... şerit... çakşır... haşa... bilan... üzengi içindeki yüksek çizmelerin kargaşası arasında geçiyordu. (Petrović 2001: 125). *Meyhaneci, ...abacı kalfaları... berber kalfaları, adam akıllı okuma yazmayı bilmeyen kiracılar ve sakalar yoldan çekiliyorlardı* (Petrović 2001: 128).

Türkçe alıntılar, genellikle anlambilimsel olarak biçimlendirilmiş olduğu için edebi eserlerde kimi durumlarda ikincil anlamlarıyla ortaya çıkabilir. Bu anlamlar, yansız veya çağrışmsal ve üslupsal olabilir. Örneğin, *Braneći u početku malu bedeviju izazovnih oblina... ja sam verovao da je branim od Starčevog gneva* (Selenić 2002: 74).

Cazibeli hatlara sahip küçük bedeviyi başlangıçta savunarak... onu İhtiyarın öfkesinden savunduğuma inanıyordum (Selenić 2002: 74).

Yazarlar, üslupsal nüansları yaratmak üzere tam eşit anlamlı yerli sözcüğün bulunmasına rağmen birçok durumda Türkçe kökenli sözcüğü seçmektedir. Örneğin, *Čupao sam kosu ... Optuživao ceo svet. Badava. Nije odlazila tuga iz duše* (Pištalo 2000: 142).

Saçımı başımı yoluyor... Tüm dünyayı suçluyordum. Nafile. Kalbimdeki üzüntü geçmedi (Pištalo 2000: 142).

Badava sözcüğü, çok ilginç bir durum yansıtmaktadır: Yerli *uzalud* sözcüğünün bulunmasına rağmen *badava* sözcüğü yerine dilde genellikle Türkçe *džaba* sözcüğü kullanılmaktadır. Öte yandan, Türkçeden Sırpçaya giren *badava* sözcüğü Sırpçada zamanla yeni anlam kazanmış, *nafile* anlamında da kullanılmaktadır. Çağdaş Türkçede ise, *bedava* sözcüğü, bu anlamda kullanılmayıp, genellikle „ücretsiz, parasız“ anlamına gelmektedir.

Bir sonraki örnekte şeytan anlamında kullanılan Türkçe *matrak* sözcüğü, kızgınlık, sitem gibi duyguları betimlemek için kullanılmıştır:

Ali, jest, hoćeš! Matrak! ... Davali su nam samo po čašu mleka (Nikolić 1997: 27).

Ne umduk ne bulduk! Bize sadece birer bardak süt veriyorlardı ...matrak... (Nikolić 1997: 27).

Buna ilişkin olarak Türkçe alıntılar, iğneleyici, alaycı gibi anlamları taşıyabilir: *Dupli se sećao nekog vinkovačkog mangupa, koji je u apsani počeo da čita bibliju* (Pištalo 2000: 51).

Dupli, Vinkovats'tan gelen hapishanede İncil'i okumaya başlayan bir külhanbeyini hatırlıyordu (Pištalo 2000: 51).

Menkup sözcüğü artık neredeyse hiç kullanılmıyor, onun yerine *külhanbeyi* kullanılıyor. Bununla ilgili standart Sırpçada Türkçe alıntılarının araştırılmasında yapılacak işlerden biri şudur: çağdaş Sırp dilindeki Türkçe sözcüklerin anlam farklılıklarını olduğu gibi, bu sözcüklerin çağdaş Türk dilindeki eşzamanlı düzeyini belirlemek gerekiyor.

İncelenmiş materyalde Türkçe alıntılar ve yerli sözcükler nadir olarak bir arada kullanılmaktadır. Örneğin, *Moja kći, profesor srpskohrvatskog jezika, dogmatičar i čistunac, ako bi uzela da čita ovaj tekst, tražila bi da se džakovi isprave u vreće, a bakalnica u prodavnica* (Velmar-Janković 1995: 12). *Prodavnica nije podrazumevala vlasnika; bakalnica jeste* (Velmar-Janković 1995: 8).

Sırpırvatça hocası kızım, bir dogmacı ve dil puritanı olarak eğer bu metni okusa, çuvalın torbaya, bakkaliyenin mağazaya çevrilmesini isterdi. Ancak, bakkaliyeden farklı olarak mağaza, sahibini dahil etmiyordu.

Bu örnekte yazar, anlamı kesinleştirmek için tam olarak eş anlamlı olmayan sözcükler arasındaki farkı vurgulamaya çalışmaktadır. Yazarlar, Sırpçadaki dilbilgisel ve anlambilimsel dizgeye adapte olmuş, ana dili konuşucularına tanıdık gelen Türkçe sözcükleri kullandıkları için Türkçe ile yerli eş anlamlı sözcükler genellikle bir arada bulunmamaktadır. Bu kategorideki Türkçe sözcüklerde anlambilimsel nüansları belirtmek ve anlamı kesinleştirmek amacıyla eş anlamlı sözcüklerin bir arada kullanılması gereksiz olmaktadır. Türkçe kökenli iki eş anlamlı sözcüğün bir arada bulunması da, nadir rastlanan üslupsal-anlambilimsel araçtır.

Araştırma, Türkçe alıntılarının, çağdaş ölçünlü dilde, özellikle bilim ve basın dilinde daha önceki edebi eserlerde olduğundan daha az yer aldıklarını göstermektedir. Bunun yanında incelenmiş materyal, yabancılığı hissedilmeyen Türkçe alıntılarının herhangi Sırpça kökenli sözcük gibi kullanıldığını göstermektedir. Yazarlar, çoğunlukla genel sözlük hazinesinin parçası olan, dile yerleşmiş bu tür Türkçe sözcükleri kullanmaktadır. Öte yandan, bir dönemin renkliliğini resmetmek gibi üslupsal nedenleriyle kullanılan Türkçe alıntılarının sayısı daha azdır. Eskiden Türkçe kökenli sözcükler, okurlar tarafından aynı derecede bilinmediğinden dolayı Ivo Andrić, Meša Selimović, Borisav Stanković, Petar Kočić, Laza Lazarević gibi yazarların eserlerinin sonunda açıklayıcı sözlük bulunmaktaydı. Bugün bu tür sözlüklere ihtiyaç duyulmamakta çünkü, incelediğimiz materyalin gösterdiği gibi yazarlar, genel sözlük hazinesine ait olan yabancılığı hissedilmeyen Türkçe alıntılarını kullanmaktadır.

KAYNAKLAR

1. Albahari 2005: David Albahari, *Pijavice*, Beograd: Stubovi kulture.
2. Đinđić 2013: Марија Ђинђић, *Турцизми у савременом српском књижевном језику (семантичко-деривациона анализа)*, докторска дисертација (basılmamış Doktora Tezi), 569 стр., Beograd.
3. Halilović 1980: Senahid Halilović, *Turcizmi u Dervišu i smrt Meše Selimovića (semantičke i stilske vrijednosti)*, *Književni jezik* 1980/4, 25–33.
4. Nikolić 1997: Данило Николић, *Власници бивше среће*, Beograd: Нолит.
5. Petrović 2001: Горан Петровић, *Ситничарница код срећне руке*, Beograd: Народна књига/Алфа.
6. Pištalo 2000: Владимир Пиштало, *Миленијум у Београду*, Beograd: Народна књига/Алфа.
7. Selenić 2002: Слободан Селенић, *Timor mortis*, Beograd: Просвета.
8. Škaljić 1989: Abdulah Škaljić, *Turcizmi u srpskohrvatskom jeziku*, Svjetlost: Sarajevo.
9. Velmar-Janković 1995: Светлана Велмар-Јанковић, *Лагум*, Beograd: Студио Моно.